

Beata Topij-Stempińska
ORCID: 0000-0002-4257-5844
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Naukowiec z pasją i nauczyciel z powołania — jezuita Józef Sas (1868–1931)

A Scientist by Passion and a Teacher by Vocation:
Jesuit Joseph Sas (1868–1931)

ABSTRACT

Graduating from school and university often has a significant impact on an individual's subsequent life choices, material status, and social position. At the turn of the 20th century, education and the qualifications acquired through it provided a pathway to improving one's life circumstances. Biographies provide insight not only into the life of an individual but also into the historical context, helping us to understand the trajectories of people's lives.

The aim of this article is to explore the biography of Jesuit Józef Sas, a scientist and teacher. His life story serves as a representative example of the lives of those like him and forms a basis for creating a collective biography of a professional group living during a particular historical period. The study employs biographical research and document analysis, including so-called ego-documents, to outline Sas's character, life story, and professional journey. Key sources include documents housed in the Archives of the Society of Jesus in Krakow, as well as studies and pre-existing biographies from specialist dictionaries. A closer look at Józef Sas's life and educational

KEYWORDS

biography, education,
teacher, scientist, Jesuit,
Józef Sas SJ

SŁOWA KLUCZOWE

biografia, edukacja,
nauczyciel, naukowiec,
jezuita, Józef Sas SJ

SPI Vol. 27, 2024/4
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2024.4.002
Nadesłano: 17.09.2024
Zaakceptowano: 26.11.2024

choices provides a deeper understanding of his personal history. His experiences, provide a window into the individual destinies of those who followed similar paths.

ABSTRAKT

Ukończone szkoły, odbyte studia często mają wpływ na dalsze wybory życiowe. Niejednokrotnie wpływały one na status materialny oraz pozycję społeczną człowieka. Na przełomie XIX i XX wieku edukacja oraz zdobyte w trakcie jej trwania kwalifikacje dawały szansę na poprawę sytuacji życiowej. Biografie osób pozwalają poznać nie tylko życie danej jednostki, ale także epokę, w której ona żyła, oraz zrozumieć losy ówczesnych ludzi.

Celem artykułu jest poznanie biografii jezuity Józefa Sasa, który był naukowcem i nauczycielem. Dzieje jego życia mogą być przykładem życia jemu podobnych; mogą jednocześnie stanowić podstawę do stworzenia biografii zbiorowej, np. grupy zawodowej danego okresu historycznego. W kreśleniu postaci Sasa oraz jego drogi życiowej i zawodowej wykorzystane zostały badania biograficzne oraz metoda analizy dokumentów, m.in. tzw. egodokumentów. Podstawowym materiałem źródłowym były: dokumenty przechowywane w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, opracowania oraz powstałe wcześniej biogramy ze specjalistycznych słowników. Przybliżenie drogi życiowej i wyborów edukacyjnych Józefa Sasa pozwala na zrozumienie jego osobistej historii. Poprzez pryzmat tej postaci możliwe jest także poznanie jednostkowych losów osób jemu podobnych.

Wprowadzenie

W XIX wieku zdecydowanie wzrosło zainteresowanie nauką i edukacją. Taki stan rzeczy był wynikiem m.in. rozwoju przemysłowego, cywilizacyjnego, urbanistycznego, ale także wzrostu świadomości społecznej. Edukacja oraz zdobyte kwalifikacje pozwoliły wielu młodym ludziom w dziewiętnastowiecznej Europie na awans społeczny i zmianę statusu materialnego. W wielu dziedzinach zawodowych żądano od kandydatów do określonych zawodów odpowiednich kwalifikacji, często potwierdzonych dyplomem uniwersyteckim. W II połowie XIX wieku w zaborze austriackim od kandydatów na nauczycieli wymagano również zdania egzaminu

i uzyskania odpowiedniego świadectwa potwierdzającego kwalifikacje nauczycielskie. Taki nakaz obowiązywał również nauczycieli, których zatrudniano w szkołach prowadzonych np. przez zakony. Jedną z takich placówek był Zakład Naukowo-Wychowawczy w Bąkowie koło Chyrowa. W instytucji tej w latach 1886–1939 pracowało łącznie 260 nauczycieli jezuitów. Jednym spośród nich był Józef Sas, nauczyciel historii i geografii, badacz historii nowożytnej i dziejów zakonu. Działalność zawodowa Józefa Sasa przypadła na pierwsze trzydziestolecie XX wieku.

Stan badań i zastosowane metody

Nauczyciele zatrudniani w szkołach prowadzonych przez jezuitów na ziemiach polskich od wielu lat znajdują się w kręgu zainteresowań badaczy wielu dyscyplin naukowych. Prowadzone dotychczas badania dotyczyły zarówno pierwszych jezuitów, jak również kolejnych pokoleń zakonników. Efektem pracy naukowców są biografie indywidualne oraz zbiorowe kadry nauczycielskiej zatrudnionej w jezuickich placówkach (Natoński 1957; Poplatek 1974; Łuszczak 2010; Topij-Stempińska 2016; Kochanowicz 2018; Łukaszewska-Haberkowa 2018). Od lat 90. XX wieku wzrosło zainteresowanie badaczy placówką w Chyrowie oraz społecznością szkolną – uczniami i nauczycielami (Niemieć 1998; Królikowska 2017; Puchowska 2018).

Postacią zasługującą na przypomnienie jest Józef Sas – nauczyciel i naukowiec. Postaci Sasa poświęcono kilka biogramów, głównie w słownikach i encyklopediach specjalistycznych, np. w *Encyklopedii katolickiej* (Grzebień 2012). Pierwsza obszerniejsza publikacja przybliżająca sylwetkę tego jezuitę ukazała się w 1931 roku. Jan Poplatek przypomniał postać swego współbrata zakonnego, koncentrując się na jego działalności naukowej i pisarskiej. Niewątpliwie osoba Sasa unaocznia różne drogi życiowe i edukacyjne młodych ludzi przełomu XIX i XX wieku. Podejmowane studia oraz praca zawodowa Sasa związane były z działalnością oświatową Towarzystwa Jezusowego w Polsce. Wybór gimnazjum, a później drogi zakonnej, zdeterminował dalsze jego losy. Chcąc wydobyć dzisiaj na światło dzienne jego postać, w przeprowadzonych badaniach wykorzystano metodę badań jakościowych, biograficznych (Majorek 1997) oraz metodę analizy

dokumentów. W odkrywaniu przeszłości portretowanej postaci ważne są zachowane materiały źródłowe, w tym również egodokumenty. Biograficzny charakter takich dokumentów „wynika z faktu, że są związane z losem konkretnych jednostek” (Szulakiewicz 2013: 68). Pozwalają one poznać dzieje portretowanej osoby – jej pochodzenie społeczne, wybory edukacyjne, a nawet kluczowe momenty z jej życia. „Nie można w pełni zrozumieć twórczości literackiej, odkryć naukowych czy wydarzeń historycznych bez znajomości biografii osób, które przyczyniły się do nich” (Skrzyniarz 2016: 9). Poznanie biografii Józefa Sasa nie tylko pozwala zrozumieć losy tej postaci, ale również czas, w którym on żył, uczył się, prowadził badania naukowe i pracował w szkole.

Lata szkolne i studenckie Józefa Sasa

Informacje umieszczone w dowodzie osobistym Józefa Sasa podają, że był średniego wzrostu, miał piwne oczy, owalną twarz, ciemne włosy, usta i nos proporcjonalny, nie posiadał szczególnych znamion. Ważną informacją, którą wpisywano w tamtych czasach do dokumentu tożsamości, było potwierdzenie znajomości czytania i pisania. Ponadto podano, że Józef Sas posługiwał się dwoma językami – polskim i niemieckim. Właściciel wspomnianego dokumentu był wyznania rzymskokatolickiego, a w rubryce zawód wpisano kapłan oraz profesor gimnazjalny (ATJKr rkp. 1263). Zachowane w krakowskim archiwum Towarzystwa Jezusowego dokumenty osobiste jezuit, w tym fotografie, pozwalają na uzupełnienie tego urzędowego opisu postaci zakonnika.

Józef Sas urodził się 4 kwietnia 1868 roku w Brodach, w niewielkim miasteczku we wschodniej Galicji. Jego rodzicami byli Antoni i Marianna z Telarczuków. Jego ojciec, jak zaznaczył Ludwik Grzebień, był szewcem (Grzebień 1994: 242). Z racji wykonywanego przez seniora rodu zawodu rodzinę Sasów należy zaliczyć do warstwy rzemieślników. W wieku ośmiu lat mały Józef rozpoczął edukację szkolną we Lwowie. W latach 1876–1881 uczęszczał do Miejskiej Szkoły Pospolitej im. Elżbiety we Lwowie. Zachowane w archiwum świadectwa potwierdzają, że Józef był pilnym i zdolnym uczniem (ATJKr rkp. 1263). Ważnym momentem w życiu trzynastoletniego chłopca musiał być egzamin wstępny do gimnazjum. Egzamin

zdał na tyle dobrze, że w 1881 roku został przyjęty do klasy drugiej gimnazjum w Tarnopolu. Prawdopodobnie rodzice chłopca wrócili w rodzinne strony i stąd wybór tarnopolskiego gimnazjum. Sas kontynuował edukację w Tarnopolu do 1884 roku i ukończył tam klasę czwartą. Również w gimnazjum był jednym z lepszych uczniów. W pierwszym semestrze nauki zajmował 10 lokatę na 46 uczniów tej klasy, a na świadectwie z postępów w naukach miał tylko dwie oceny dostateczne – z języka polskiego i nauk przyrodniczych. W semestrze drugim, a także w kolejnych latach, zdecydowanie poprawił swoją lokatę i oceny (ATJKr rkp. 1263).

Jednak po trzech latach nauki Sas podjął ważną decyzję dla swojej dalszej drogi życiowej i zawodowej. W sierpniu 1884 roku, po ukończeniu czwartej klasy, postanowił wstąpić do Towarzystwa Jezusowego. Podjęcie tej decyzji, a co za tym idzie, przyjęcie na siebie obowiązków wynikających z przynależności do Towarzystwa Jezusowego, będzie odtąd wyznaczać kolejne etapy jego życia osobistego i zawodowego. W przyszłości Sas będzie nie tylko gimnazjalistą, studentem, nauczycielem czy naukowcem, ale przede wszystkim zakonnikiem. Zawsze będzie musiał brać pod uwagę decyzje przełożonych zakonu dotyczące jego dalszego kształcenia, przydzielanych obowiązków, zarówno kapłańskich, jak i zawodowych. Jego droga edukacyjna w zakonie nie odbiegała zasadniczo od tej przewidzianej dla każdego kandydata do stanu zakonnego.

Obowiązkowy, dwuletni nowicjat odbył Sas w Starej Wsi koło Brzozowa. W trakcie tych dwóch lat (1886–1888) uzupełnił wymagane przez zakon wykształcenie humanistyczne i retoryczne (Grzebień 1994: 243). Po zakończeniu nowicjatu dalsze kształcenie kontynuował na Wydziale Filozoficznym Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu i jednocześnie uczęszczał jako tzw. „ekstern” do tamtejszego gimnazjum. W 1891 roku zdał egzamin maturalny w tarnopolskim gimnazjum (ATJKr rkp. 1263) i ukończył trzyletnie zakonne studia filozoficzne. W tym samym roku został przyjęty w poczet studentów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (Stopka 2014: 53). Początkowo studiował filologię polską. Uczęszczał na zajęcia do profesorów: Lucjana Malinowskiego, Józefa Treliaka, Kazimierza Morawskiego, Stanisława Tarnowskiego. Po roku przerwał studia na UJ i odbył czteroletnie zakonne studia teologiczne w Krakowie (1892–1896). Święcenia kapłańskie przyjął 15 lipca

1895 roku w Krakowie (ATJKr rkp. 1263). W kwietniu 1896 roku powrócił do studiowania w UJ (Stopka 2014: 53), jednak już nie polonistyki, lecz historii i geografii. Jego mistrzami byli profesorowie: Wincenty Zakrzewski, Stanisław Smolka, Anatol Lewicki, Franciszek Czerny-Schwarzenberg. 23 marca 1899 roku Sas otrzymał abso-lutorium. Jeszcze w trakcie studiów, w listopadzie 1898 roku, zgło-sił się do C.K. Komisji przeprowadzającej egzaminy na nauczycieli gimnazjum. Zgodnie z obowiązującym w Galicji prawem wymagającym uzyskania państwowych kwalifikacji nauczycielskich (Kramarz 1987: 54, 56–57) Sas wskazał historię i geografę jako przedmioty główne z polskim językiem wykładowym. Wszystkie wymagane prawem przedmioty oraz egzaminy zaliczył w wymaganych usta-wowo terminach. C.K. Komisja egzaminacyjna dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych (w składzie: Czerny-Schwarzenberg, Zakrzewski, Morawski) w dniu 15 maja 1900 roku wydała Sasowi świadectwo egzaminu nauczycielskiego i tym samym potwierdziła, że jest „uzdatnionym do nauczania w gimnazjum historii i geografii” (ATJKr rkp. 1263). Józef Sas pracę w charakterze nauczyciela wspomnianych przedmiotów rozpoczął już w roku 1899 w Zakładzie Naukowo-Wychowawczym w Bąkowicach pod Chyrowem, jedynej i największej jezuickiej szkole na terytorium Królestwa Galicji i Lodomerii, a później II Rzeczypospolitej (Niemiec 1998). Pracował tam jako nauczyciel z niewielkimi przerwami do 1931 roku. Warto wspomnieć, że w latach 1920–1925 pełnił funkcję dyrektora Zakładu. Zmarł na atak serca 24 lipca 1931 roku podczas pobytu w Truskawcu i tam został pochowany (Grzebień 1983: 77).

Praca zawodowa i pasja badawcza

Jeszcze w trakcie starań o uprawnienia nauczycielskie Józef Sas decyzją władz zakonnych został oddelegowany do pracy w szkole w charakterze nauczyciela przedmiotów historia i geografia (*Catalogus...* 1900). Do czasu uzyskania kwalifikacji nauczycielskich mógł uczyć jedynie w tzw. klasach prywatnych. Pierwszy okres jego pracy w charakterze nauczyciela tych przedmiotów przypadł na lata 1899–1907, następny na lata 1910–1931 (z kilkoma przerwami). Pierwsza przerwa w pracy nauczycielskiej związana była z rocznym pobytem w Krakowie w latach 1908–1909. W tym czasie pełnił funkcję

członka zespołu redakcyjnego „Przeglądu Powszechnego” (*Catalogus...* 1909). Przyczyną drugiej przerwy była I wojna światowa, uczył wówczas w Nowym Sączu grupę uczniów z Chyrowa (od września do października 1914 r.), a następnie (1914–1915), po ewakuacji uczniów z Chyrowa – historii i geografii w Welehradzie na Morawach. Podczas wojny polsko-ukraińskiej w 1918 roku był internowany w Kołomyi wraz z innymi dwudziestoma jezuitami. Józef Sas należał to tej nielicznej grupy jezuitów, którzy w Chyrowie pracowali ponad 20 lat i całe swoje życie zawodowe związali z kształceniem młodzieży. Podkreślić należy, że niektórzy z nich, w tym również Sas, prowadzili badania naukowe (Grzebień 1990: 105–108).

W opinii byłych uczniów zakładu chyrowskiego Sas był dobrym nauczycielem, motywującym, umiejącym wzbudzić zainteresowanie wykładanym przedmiotem. „O. Józef Sas – wspominał Michał Kłobukowski – [...] miał zawsze więcej do opowiedzenia niż pozwalała na to godzina szkolna” (Grzebień 1990: 37). Uważany był za niezwykłego znawcę wykładanego przedmiotu, doskonałego pedagoga (tamże: 40). Tadeusz Grudzień tak opisał Sasa jako nauczyciela: „Miał jedną zasadniczą cechę w swojej psychice, w sposobie bycia, w metodzie prowadzenia lekcji – zawsze i wszędzie objawiał jakąś rzadko spotykaną radość życia. [...] lekcje historii ojca Sasa, wykłady pełne polotu i ściśłości, zaprawione lekkim, jasnym sarkazmem na widok błędów popełnianych przez tych czy owych mężów historii, pytania uczniów zawsze były kanwą, na której on rozszerzał i uzupełniał materiał gimnazjalny, podając wiele ciekawych szczegółów, przyczynków – a wszystko to jakoś żartobliwie, krótkimi, dowcipnymi półsłówkami, z wodzeniem ręką po mapie” (Grudzień 1936: 52). W ocenie Grudnia był on niezwykle wyrozumiałym nauczycielem: „[...] najbardziej nawet nieszczęsna odpowiedź biednego delikwenta, który na ogół szedł do mapy odpowiadać jak na ścięcie, ze skurczem serca i z odpływem krwi od głowy, nie mogła go wyprowadzić z równowagi, ale też najmniejsze słowo nagany z jego ust było brane poważnie przez najmniej poważnych” (Grudzień 1936: 50). Jednak inni uczniowie zapamiętali inaczej postać swojego nauczyciela historii. W ich ocenie Sas był niezwykle wymagającym nauczycielem, a uczniowie bali się go (Grzebień 1990: 36). „Indywidualnością wywierającą na uczniów przemożny wpływ był o. Sas. [...] Ojciec Sas wymagał pracy systematycznej i sumiennej, był bezlitosny w razie

braku odpowiedzi lub też odpowiedzi niewystarczającej” (Grzebień 1990: 46). Jan Radożycki wspominał, że: „Ojciec Sas miał postrach wśród wychowanków. Był bardzo wymagający, a w nauce historii pragnął nauczyć nas wiązania ze sobą faktów historycznych, poznawania ich przyczyn, wzajemnych związków i skutków, słowem historycznego rozumowania” (Radożycki 2007: 48). Jednak wbrew tym niepochlebnym opiniom Michał Kłobukowski stwierdza, iż właśnie temu profesorowi zawdzięcza, że wiele lat po ukończeniu szkoły nadal interesował się historią (Grzebień 1990). Takie podejście chyrowskich nauczycieli do wykonywanego zawodu znajduje potwierdzenie w wypowiedzi uczniów z Chyrowa, którzy twierdzili, że ojcowie w Chyrowie uczyli „na całe życie”. Sas był niewątpliwie jednym z tych wybitnych chyrowskich pedagogów, którzy zachowani zostali w pamięci przez wielu uczniów.

Przez cały okres pobytu w Chyrowie wiele starań Sas włożył w kompletowanie i katalogowanie zbiorów etnograficznych, sfragistycznych i numizmatycznych. Wielką troską jezuity było powiększanie istniejącej kolekcji, która służyła uczniom, ale też byłym wychowankom (w 1931 roku zbiory te liczyły ok. 8 tys. eksponatów). Sam to podkreślił w krótkim sprawozdaniu z 1918 roku opublikowanym w „Kwartalniku Chyrowskim”: „Jest nadzieja, że zbiór dokumentów będzie stale urastał. A nie jest wykluczone, że i z pośród młodzieży uczącej się historii w Konwikcie (nawet tych, których nazwiska pomija się czasem milczeniem na publicznych klasyfikacjach z powodu niedomagań historycznych) wyjdą z czasem badacze polskiej przeszłości, którym oczywiście Chyrowski zbiór dokumentów musiałby być w pierwszym rzędzie dostępny” (Sas 1918: 121). Sas nie tylko zbierał, katalogował, ale również przybliżał zbiory chyrowskie społeczeństwu (Sas 1909b; 1925).

Należy zaznaczyć, że Sas był również dociekliwym badaczem historii czasów nowożytnych oraz dziejów zakonu jezuitów. Według Jana Poplatka wśród publikacji Sasa można wyróżnić takie, które mają charakter czysto literacki oraz historyczny, „natury ogólnej i specjalnej, odnoszące się do Zakładu Chyrowskiego, wreszcie artykuły polemiczne” (Poplatek 1931: 206). W trakcie pierwszego roku studiów filologicznych zainteresował się tzw. panegiryzmem w literaturze. Na seminarium literackim prowadzonym przez prof. Tarnowskiego przedstawił referat o działalności pisarskiej

jezuity Aleksandra Lorencowicza, wybitnego barokowego kaznodziei (Krzysztofik 2010, 2016). Publikacja Sasa przybliżająca sylwetkę współbrata zakonnego oraz jego dokonania ukazała się w 1893 roku (Sas 1893). Kolejny artykuł poświęcony innemu członkowi Towarzystwa Jezusowego ukazał się trzy lata później. Młody jezuita zdecydował się sportretować postać Tomasza Młodzianowskiego. „Historia literatury polskiej – jak napisał Jan Poplatek – zawdzięcza ks. Sasowi wyczerpujący życiorys Młodzianowskiego, oparty na wiadomościach zupełnie pewnych, zdobytych tak w kraju, jak zagranicą, dzięki pilnym poszukiwaniom” (Poplatek 1931: 207).

Nie wiemy, czy wznowienie studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim na innym jednak kierunku było wyborem samodzielnym, wynikającym ze zmiany zainteresowań, czy raczej z zaleceń przełożonych. Pewne jest natomiast, że ta decyzja edukacyjna miała wpływ na dalsze życie zakonnika. Józef Sas jako student historii i geografii uczęszczał na zajęcia do znanych i cenionych wówczas naukowców, m.in. do Wincentego Zakrzewskiego (Pisulińska 2021). Niewątpliwie to ten uczony miał największy wpływ na podejmowaną przez Sasa problematykę badawczą. Już w czasie studiów historycznych ukazały się pierwsze publikacje Sasa dotyczące stosunków polsko-tureckich za czasów króla Zygmunta III Wazy (Sas 1897a), wypraw Jana Zamojskiego na Mołdawię (1897b). Prace Sasa cechowała niezwykła przejrzystość i jasność wyводу. W swoich dociekaniach naukowych Sas był niewątpliwie wnikliwym badaczem, świadczą o tym chociażby zachowane notatki historyczne (ATJKr rkp. 1144), ale przede wszystkim upowszechnione wyniki badań.

W podejmowanej działalności badawczej Sas nie pominął dziejów jezuitów. Szczególne miejsce w jego badaniach zajmował Piotr Skarga (Sas 1898). Zasadą Sasa było udokumentowanie i sprostowanie roku wydania Skargowskich kazań. W ocenie Sasa pierwsze kazania Skargi wydano drukiem już w 1597 roku, a nie – jak wówczas uważano – dopiero w roku 1600 (Sas 1898: 320). Artykuł Sasa z 1898 roku w „Przeglądzie Powszechnym” był odpowiedzią na publikację Bartłomieja Szulca o genezie i chronologii kazań sejmowych Skargi. Należy podkreślić, że nie był to jedyny polemiczny artykuł Sasa. Jak zauważył Jan Poplatek: „Najwięcej rozgłosu narobiły prace polemiczne ks. Sasa”, bowiem „w działalności jego naukowej uderzającym jest umiłowanie prawdy, obiektywizm” (Poplatek 1931: 212).

Głośne były polemiki jezuitę z Maciejem Loretem na temat legalności obecności jezuitów na Białorusi. Na łamach ówczesnej prasy między historykami toczyła się dyskusja w tej kwestii. Ksiądz Sas nie zgadzał się z tezami stawianymi przez Loreta. W ocenie jezuitę historyk nie uwzględnił badań poczynionych przez księdzę Załęskiego i innych niejezuickich badaczy dziejów zakonu (Sas 1911: 194; Sas 1912). Sporu jednak nie rozstrzygnięto.

Ważnym momentem w działalności naukowej Sasa była jego praca w redakcji „Przeglądu Powszechnego”. Decyzją przełożonych Sas został oddelegowany do Krakowa. W tym okresie (1908–1909) ukazało się kilka jego artykułów historycznych, m.in.: *Z historii misji polskiej na Krymie. Misja ks. Piotra Borowskiego* (Sas 1909c), *Czy Wielki Książę Konstanty umarł katolikiem?* (Sas 1909a). Jednak już w roku szkolnym 1909/10 jezuita powrócił do zakładu chyrowskiego. Tutaj także nie zaniedbywał pracy naukowej, koncentrował się przede wszystkim na opracowaniu i przedstawieniu działalności i historii zakładu, a także popularyzacji zgromadzonych zbiorów naukowych i dydaktycznych. Publikacje Sasa ukazywały się w czasopismach naukowych, jak też w wydawnictwach własnych szkoły: „Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem” (1920) czy w jezuickich „Naszych Wiadomościach” (1913–1915). Zdaniem Jana Popłatka publikacje Sasa cechowała „przenikliwość, sumienność, krytycyzm, obiektywizm w ocenie osób i wypadków”, pisał pięknym stylem naukowym, prostym, ale poważnym, „czasem nazbyt polemicznym” (Poplatek 1931: 215). Najwięcej prac Sas opublikował w latach 1897–1913. Nieliczne jego publikacje ukazały się też w latach 20. XX wieku, ale mają one już charakter popularno-naukowy. Nie wiemy, dlaczego Sas ograniczył do minimum działalność naukową. Prawdopodobną przyczyną mogły być liczne obowiązki nauczycielskie, a także dyrektorskie. Pogarszający się stan zdrowia również mógł być przyczyną rezygnacji z pracy naukowej.

Zakończenie

Losy Józefa Sasa ukazują drogę edukacyjną i zawodową mieszkańca Galicji oraz II Rzeczypospolitej. Podobnych wyborów w II połowie XIX wieku i pierwszej wieku XX dokonywało wielu jemu

podobnych młodych ludzi wywodzących się z rodzin mieszczańskich. W życiu Sasa punktami zwrotnymi były decyzje o wyborze gimnazjum, a następnie o wstąpieniu do zakonu oraz zmianie kierunku studiów. Szczególnie ta związana z wyborem stanu duchownego miała decydujący wpływ na jego dalsze życie. Droga życiowa jezuita ukazuje jak ważne miejsce w życiu młodego człowieka zajmuje edukacja, a później praca zawodowa. Niewątpliwie jezuita dobrze wykorzystał zdobyte kwalifikacje czy to w pracy z młodzieżą, czy we własnej działalności naukowej. Józef Sas zapewne nie był historykiem zakonu tej miary co Stanisław Załęski czy Stanisław Bednarski, jednak jego dociekania naukowe są także istotne dla utrwalania i przekazywania wiedzy o działalności edukacyjnej Towarzystwa Jezusowego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia

Źródła w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr)

ATJKr rkp. 1263 – Józef Sas TJ. Osobiste, s. 1–120.

ATJKr rkp. 1144 – Józef Sas TJ. Notatki historyczne, s. 1–359.

Źródła drukowane

Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu Ineunte Anno 1900. (1900), Cracoviae: Typographia Czas.

Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu Ineunte Anno 1909. (1909), Cracoviae: Typographia Czas.

Grudzień T. (1936). *Krótką refleksja*, [w:] *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwikt i Gimnazjum oo. Jezuitów w Chyrowie*, Kraków: Konwikt w Chyrowie, s. 51–53.

Grzebień L. (1990). *Chyrowiacy*, Przemyśl: Biblioteczka Przemyska.

Grzebień L. (2012). *Sas Józef SJ*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gilewicz, Lublin: Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kol. 1133.

Radożycki J. (2007). *Aby o nich nie zapomniano. Wspomnienia*, Szczecin: Wydawnictwo My Book.

Sas J. (1893). *Aleksander Lorencowicz. Studium z epoki panegirycznej*, „Przegląd Powszechny”, t. 39, s. 81–102; 185–209; 368–387.

Sas J. (1896). *Ks. Tomasz Młodzianowski i jego kazania*, „Przegląd Powszechny”, t. 51, s. 307–326; t. 52, s. 78–94; 212–234.

- Sas J. (1897a). *Stosunki polsko-tureckie w pierwszych latach Zygmunta III*, „Przegląd Powszechny”, t. 55, s. 99–123; 219–236.
- Sas J. (1897b). *Wyprawa Zamojskiego na Mołdawię*, „Przegląd Powszechny”, t. 56, s. 74–98.
- Sas J. (1898). *Jeszcze o kazaniach sejmowych Skargi*, „Przegląd Powszechny”, t. 57, s. 319–324.
- Sas J. (1909a). *Czy Wielki Książe Konstanty umarł katolikiem?* „Przegląd Powszechny”, t. 101, s. 218–230.
- Sas J. (1909b). *Medale i krzyże orderowe Konwiktu oo. Jezuitów w Tarnopolu i Chyrowie*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, nr 1, s. 5–9.
- Sas J. (1909c). *Z historii misji polskiej na Krymie. Misja ks. Piotra Borowskiego*, „Przegląd Powszechny”, t. 103, s. 174–191; 369–388.
- Sas J. (1911). *W sprawie jezuitów na Białej Rusi. Z okazji książki M. Loreta „Kościół katolicki a Katarzyna II”*, „Przegląd Powszechny”, nr 110, s. 189–208, 369–381; nr 111, s. 69–80.
- Sas J. (1912). *W odpowiedzi p. Loretowi w kwestii jezuitów białoruskich*, „Przegląd Powszechny”, nr 116, s. 33–51.
- Sas J. (1913–1915). *Z odwiedzin cesarza Józefa II w Mohylewie*, „Nasze Wiadomości”, nr 4, s. 429–433.
- Sas J. (1918). *Z historii zbiorów naukowych Konwiktu Chyrowskiego*, „Kwartalnik Chyrowski” t. 26, nr 2, s. 121–123.
- Sas J. (1920). *Z czasów walk ruskich na chyrowskim odcinku*, [w:] *XXVI Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Bąkowie pod Chyrowem na rok szkolny 1919–1920*, Chyrow: Nakładem Zakładu, s. 3–29.
- Sas J. (1925). *Bony konwiktu oo. Jezuitów w Chyrowie*, „Zapiski Numizmatyczne”, nr 1, s. 46–47.

Opracowania

- Grzebień L. (1983). *Sas Józef*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, t. 7: R–Z, red. L. Grzebień, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, s. 77–78.
- Grzebień L. (1994). *Sas Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 35, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 242–243.
- Kochanowicz J. (2018). *Wawrzyniec Bojer – szwedzki nauczyciel w polskich szkołach doby kontrreformacji*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, t. 21, nr 2, s. 19–36.
- Kramarz H. (1987). *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914: studium historyczno-socjologiczne*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie.

- Królikowska A. (2017). *Teofil Bzowski as the Guardian of the Memory of the Ideals of the Chyrow Boarding School and Its Graduates*, „Horyzonty Wychowania”, t. 16, nr 37, s. 119–128.
- Krzysztofik M. (2010). *Biblia w „Kazaniach pogrzebnych” Aleksandra Lorencowicza (1670). Płaszczyzny obecności, funkcje nawiązań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna”, z. 65, s. 62–78.
- Krzysztofik M. (2016). *Siedemnastowieczna refleksja o rolach kobiety i mężczyzny w małżeństwie (na podstawie kazań pogrzebowych)*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”, nr 3, s. 5–18.
- Łukaszewska-Haberkowa J. (2018). *Nauczanie teologii kontrowersyjnej i działalność literacka Adriana Jungi SJ (1550/1551–1607)*, [w:] *Retoryka, polityka, religia w Pierwszej Rzeczypospolitej. Wybrane zagadnienia*, red. Ł. Cybulski, K. Koehler, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW, s. 65–80.
- Łuszczak G. (2010). *Nauczyciele i wychowawcy szkół jezuickich we Lwowie 1608–1773*, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Majorek C. (1997). *Rola badań biograficznych w rekonstrukcji dziejów oświaty i pedagogiki w Galicji*, [w:] *Biografie pedagogiczne. Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii*, red. C. Majorek, J. Potoczny, K. Sowa, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 11–24.
- Natoński B. (1957). *Ks. Jan Popłatek T.J. (1903–1955)*, „Nasza Przyszłość”, t. 5, s. 238–270.
- Niemiec J. (1998). *Zakład Naukowo-Wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów: Instytut Europejskich Studiów Społecznych.
- Ostatnie chwile O. J. Sasa T.J. (1931)*, „Nasze Wiadomości”, nr 10, s. 94–96.
- Pisulińska J. (2021). *Wincenty Zakrzewski o roli Kościoła w dziejach Polski*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej”, nr 13, s. 103–122.
- Popłatek J. (1931). *Praca pisarska ks. Józefa S. T.J.*, „Przegląd Chyrowski”, nr 39, s. 206–215.
- Popłatek J. (1974). *Komisja Edukacji Narodowej: udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Puchowska M. (2018). *Aleksandra Piątkiewicz SJ (1869–1920) wizja sceny szkolnej*, [w:] *Nauczyciele. Szkice portretów uczonych i nauczycieli*, red. A. Królikowska, J. Falkowska, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, s. 231–248.
- Stopka K. (red.) (2014). *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51 – 1817/18. S–Ś*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Skrzyniarz R. (2016). *Wprowadzenie*, „Biografistyka Pedagogiczna”, t. 1, nr 1, s. 9–19.
- Szulakiewicz W. (2013). *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, t. 1, nr 16, s. 65–84.

Topij-Stempińska B. (2016). *W trosce o młodzież. Stanisław Podoleński SJ, pedagog (nie)znany*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. 35, nr 4, s. 109–120.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. Beata Topij-Stempińska, prof. UIK
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk Pedagogicznych
e-mail: beata.topij@ignatianum.edu.pl